

Silmitsi demograafiliste muutustega – uus põlvkondadevaheline solidaarsus

**Roheline
raamat**

Tööhõive & sotsiaalküsimused

Euroopa Komisjon

Silmitsi demograafiliste muutustega – uus põlvkondadevaheline solidaarsus

ROHELINE RAAMAT

Tööhõive & sotsiaalküsimused

Euroopa Komisjon

Tööhõive, sotsiaalküsimuste ja võrdsete võimaluste peadirektoraat

Käsikiri valmis 2005. aasta märtsis

Käesolev dokument on koostatud dokumendi KOM(2005) 94 [lõplik] alusel.

Kui soovite tellida Euroopa Komisjoni tööhõive, sotsiaalküsimuste ja võrdsete võimaluste peadirektoraadi elektroonilist infolehte "ESmail", saatke palun e-kiri aadressil empl-esmail@cec.eu.int. Infoleht ilmub regulaarselt inglise, prantsuse ja saksa keeles.

Europe Direct on teenistus, mis aitab leida vastuseid Euroopa Liitu puudutavatele küsimustele

**Tasuta infotelefon:
00 800 6 7 8 9 10 11**

Lisateave Euroopa Liidu kohta on kättesaadaval Internetis Euroopa serveris (<http://europa.eu.int>).

Kataloogimisandmed on esitatud väljaande lõpus.

Luksemburg: Euroopa Ühenduste Ametlike Väljaannete Talitus, 2005

ISBN 92-894-9391-7

Kaanepilt: Enea, Anchise e Ascanio, autor Gian Lorenzo Bernini (Galleria Borghese, Rooma, Itaalia)
© Erich Lessing.

© Euroopa ühendused, 2005
Allikale viitamisel on reprodutseerimine lubatud.

Printed in Belgium

TRÜKITUD VALGELE KLOORIVABALE PABERILE

Kuna Euroopas on tänapäeval iive jätkuvalt madal, ei saa rahvastik enam uueneda; eluiga tõuseb pidevalt (see on kindlasti meie ühiskonnamudeli üks olulisemaid saavutusi) ja beebibuumi ajal sündinud põlvkond vananeb, mistõttu suureneb eakate töötajate, pensionäride ja väga eakate inimeste arv.

Need kolm fenomeni moodustavad selle, mida üldiselt nimetatakse rahvastiku vananemiseks. Esiteks on rahvastiku vananemine reaalne, seda ei tohi varjata: rahvastiku vähenemine on probleemiks juba praegu. 90ndate aastate lõpus vähenes rahvaarv juba rohkem kui ühes kolmandikus Euroopa Liidu regioonidest. Kuid siinkohal ei tohiks unustada, et tegemist on muutustega, mis mõjutavad ühiskonda tervikuna, nii perekonnastruktuuri, tarbimist kui pensionisüsteeme.

Perioodil 2005–2025 suureneb Euroopa rahvastik vähesel määral – juurde peaks tulema 10 miljonit inimest. Kuid tööealise rahvastiku osakaal langeb, sest see osa rahvastikust väheneb 12 miljoni inimese võrra. Raske on ette kujutada, et meie kontinendil võiks olla majanduskasv ilma rahvastiku kasvuta – “majanduskasv ilma elu alguseta”.

Seega peame me olukorrale reageerima. Peame esitama siiani välja ütlemata küsimused ning ka tabuküsimused. Kuidas me hindame lapsi ja perekonda? Kas me pakume neile kõige paremaid tingimusi õitsenguks ja arenguks? Millises vormis peaks olema solidaarsus erinevate põlvkondade vahel, eriti just seoses vajaliku pensionisüsteemide kindlustamisega? Kuidas kindlustada, et rohkematel inimestel oleks töökoht ja kuidas tõsta tootlikkust? Kuidas minna kaugemale traditsioonilisest võrdõiguslikkuse poliitikast ja paremini jagada perekondlikke vastutusi? Ja kuidas võiks panustada immigratsioon, isegi kui see ei saa olla ainus lahendus meie probleemidele?

Need ongi mõned neist küsimustest, mida tõstatab see roheline raamat. Kuna need küsimused seavad tulevikule kohustusi, siis ma loodan, et kõik, kes tunnevad, et neid see probleem puudutab, edastavad oma ideed ja ettepanekud. Ainult nii saame me edasi liikuda.

Vladimír Špidla
Euroopa tööhõive, sotsiaaltalituse ja võrdsete võimaluste volinik

Sisukord

1.	Sissejuhatus	7
2.	Euroopa rahvastiku struktuuriga seotud väljakutsed	11
2.1.	Madala sündimuse probleem	21
2.2.	Sisserände võimalik mõju	21
3.	Uus põlvkondadevaheline solidaarsus	23
3.1.	Paremini integreeritud noored põlvkonnad	23
3.2.	Üldine lähenemisviis majanduslikult aktiivsele elutsüklile	23
3.3.	Eakate uus roll	24
3.4.	Solidaarsus väga eakate inimestega	25
4.	Kokkuvõte: milline on Euroopa Liidu roll?	27
5.	Kuidas osaleda küsitluses?	28
	Lisa	29

1. Sissejuhatus

Euroopa seisab praegu silmitsi senikogematute demograafiliste muutustega. 2003. aastal oli Euroopa rahvastiku loomulik juurdekasv vaid 0,04% aastas. Uutes liikmesriikides, välja arvatud Küprosel ja Maltal, rahvastik isegi vähenes. Paljudes riikides on sisseränne muutunud rahvastiku juurdekasvu seisukohalt äärmiselt oluliseks. Sündimuse tase on kõikjal madalam rahvastiku taastootmise tasemest (umbes 2,1 last naise kohta) ning mitmetes liikmesriikides on see langenud isegi alla 1,5 lapse naise kohta.

Eurooplased sooviksid küll rohkem lapsi, kuid paaride valikuvabadust mõjutavad erinevad takistused, näiteks järjest suurenevad raskused eluaseme leidmisel.

See on märk ka sellest, et perekonnad, mis võivad olla erinevad ja moodustavad olulise osa Euroopa ühiskonnast, ei ela keskkonnas, mis julgustaks neid rohkem lapsi saada. Kui Euroopas tahetakse rahvastiku vähenemise tendentsi muuta, tuleb riikliku poliitika kaudu peresid toetada ning võimaldada naistel ja meestel ühitada pere- ja tööelu. Lisaks on perekonnal endiselt tähtis roll põlvkondade vahelise solidaarsuse tagamisel. Euroopa Liit peab seega hankima rohkem teavet perekondade kohta erinevates liikmesriikides, eelkõige aga ühe vanemaga perede tööhõive ja sissetulekute, eluasemete kättesaadavuse, sotsiaaltoetuste ja vanurite hoolekande kohta.

Kõike seda tõestavad faktid: Euroopa Liidu rahvastik peaks tänu sisserändele aeglaselt kasvama kuni 2025. aastani, seejärel algab vähenemine ⁽¹⁾: 458 miljonit elanikku 2005. aastal, 469,5 miljonit 2025. aastal (+ 2%) ning 468,7 miljonit 2030. aastal. 15 liikmesriigiga Euroopa Liidu 211 piirkonnast 55 koges rahvastiku vähenemist juba 1990. aastate teisel poolel. Sama kehtib loomuliku vähenemise ja emigratsiooni tõttu ka enamiku uute liikmesriikide piirkondade puhul (35 piirkonna puhul 55st). ⁽²⁾

Vähenemine on veelgi kiirem ja märgatavam, kui arvestada ainult tööalist rahvastikku (vanuses 15–64 eluaastat) – see peaks ajavahemikus 2005–2030 vähenema 20,8 miljoni inimese võrra.

Wim Koki juhitud kõrgetasemelise töörühma raportis rõhutati demograafilise küsimuse olulisust seoses Lissaboni strateegiaga: rahvastiku vananemine võib Euroopa RKT potentsiaalset kasvu vähendada praeguselt 2–2,25 protsendilt 1,25 protsendini 2040. aastal. Samuti mõjutab see ühiskonna ettevõtlikkust ja algatusvõimet.

Väljakutsele vastamiseks tuleb otsustavalt rakendada Lissaboni strateegiat ning eelkõige pöörata tähelepanu neile poliitikavaldkondadele, mille eesmärk on tööhõive suurendamine (eriti teatavate rahvastikugruppide puhul, näiteks naiste, noorte ja vanemaealiste puhul), innovatsiooni edendamine ning tootlikkuse kasv.

Tuleb jätkata ka sotsiaalkaitsesüsteemide, eelkõige pensionisüsteemide kaasajastamist, et need oleksid finantsiliselt ja sotsiaalselt elujõulised ning suudaksid toime tulla rahvastiku vananemise tagajärgedega.

Euroopa Liit on viimaste aastate jooksul kujundanud välja tegevussuuniseid ⁽³⁾ selliste muutuste ⁽⁴⁾ ennetamiseks ja hiljutised algatused, nagu näiteks roheline raamat majanduslikel põhjustel toimuva sisserände juhtimise kohta Euroopa Liidus, aitavad seda debatti edasi viia.

Demograafilised muutused on tingitud kolmest arengusuunast:

- **Pidev eluea pikenedamine.** See on eurooplaste tervise ja elukvaliteedi olulise paranemise tulemus: eluiga pikeneb ja inimeste tervis on järjest parem. See arengutendents peaks ka edasi kestma, kusjuures eluea pikkuse erinevus meeste ja naiste vahel peaks vähenema. Tulevikus võib näha neljast põlvkonnast koosnevat peresid, kuid need pered on liikuvad ega pruugi enam elada ühe katuse all nagu varem.
- **Üle 60aastaste töötajate osakaalu tõus** kuni 2030. aastani, kui beebibuumi ajastu lapsed saavad eakateks.
- **Jätkuvalt madal sündimuse tase.** Beebibuumi põlvkonnal on vähem lapsi kui eelnevatel põlvkondadel. Sündimuse madalat taset seletavad mitmed tegurid: raskused töö leidmisel, eluasemete puudus ja kõrge hind, lapsevanemate kõrgem iga esimese lapse sündides, erinevad õppe- ja ametialased ning perekondlikud valikud. Sündimuse tase on peaaegu kõikjal madalam rahvastiku taastootmise tasemest. Mõnedes Lõuna- ja

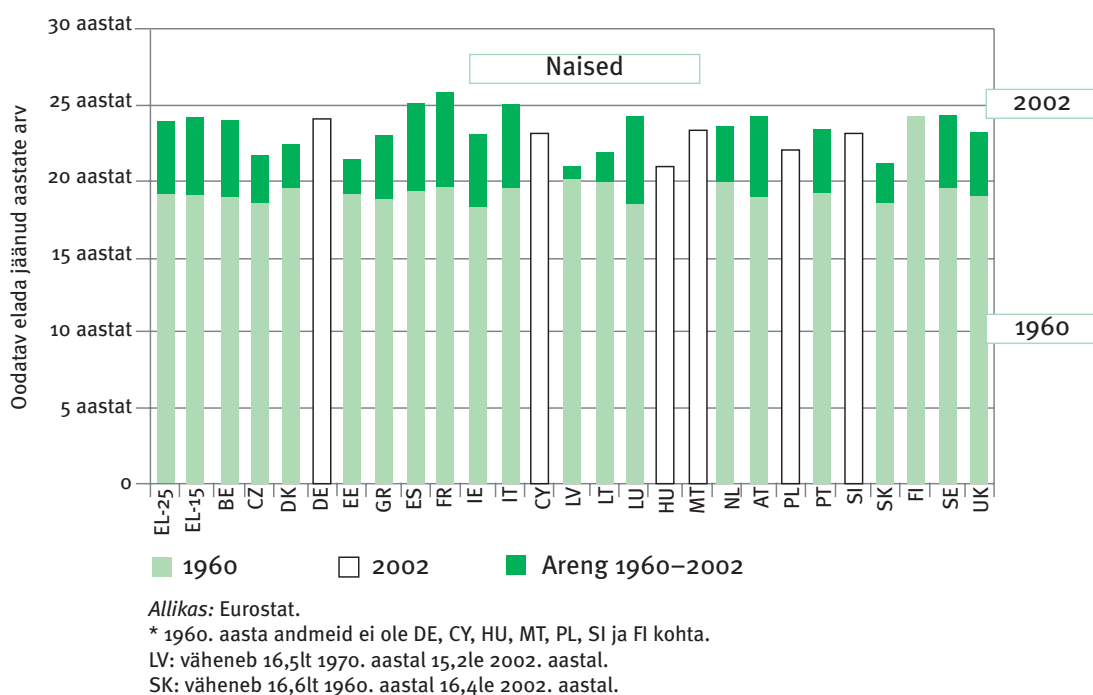
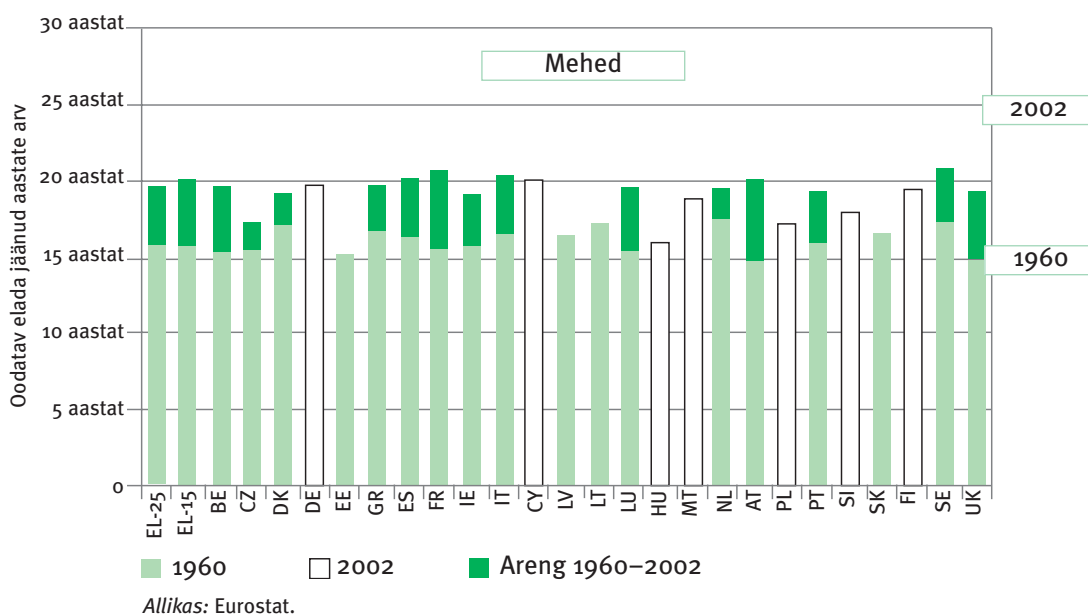
⁽¹⁾ Eurostati rahvastiku arengu põhistsenaarium, vahetulemused – detsember 2004.

⁽²⁾ ÜRO prognoosid, 2002.

⁽³⁾ Vt lisa.

⁽⁴⁾ Euroopa igale vanusele, KOM(1999) 221 lõplik, 25.5.1999; Euroopa vastus maailma rahvastiku vananemisele, KOM(2002) 143 lõplik, 18.3.2002.

Oodatav elada jäänud aastate arv 60aastasena (1960–2002)*

Ida-Euroopa riikides jääb sündimuse tase isegi alla 1,3 lapse naise kohta.

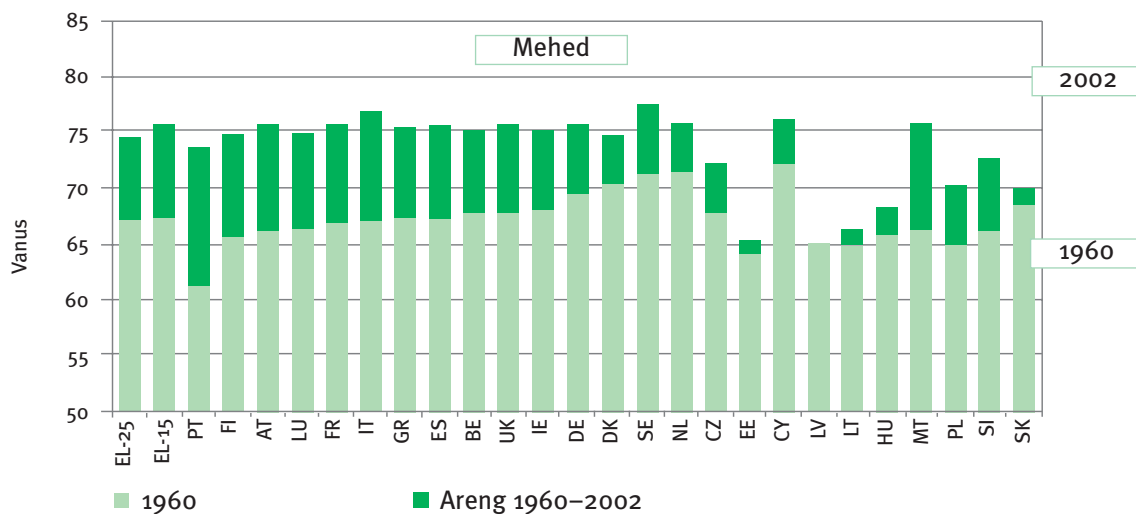
Ühiskonnas toimuvad ka olulised struktuurilised muudatused: muutuvad perekonnastruktuurid, üha enam on vanemaealisi töötajaid (vanuses 55–64 aastat), eakaid (vanuses 65–79 aastat) ja väga eakaid inimesi (vanuses üle 80 aasta), vähem lapsi, noori ja tööealisi täiskasvanuid. Ealised üleminekud on muutunud keerulisemaks – see kehtib eriti noorte puhul, kes jõuavad hiljem teatud eluetappidesse (õpingute lõpetamine, töö leidmine, esimese lapse sünd).

Euroopa ja riikide poliitikasuundade puhul tuleb neid demograafilisi muutusi arvesse võtta. Seda eesmärki järgib Euroopa Parlamendi poolt 2004. aastal vastu võetud ettevalmistav meede, ⁽³⁾ millega nähakse ette demograafiliste muutuste mõju suurem tähtsustamine kõikides asjaomastes poliitikavaldkondades.

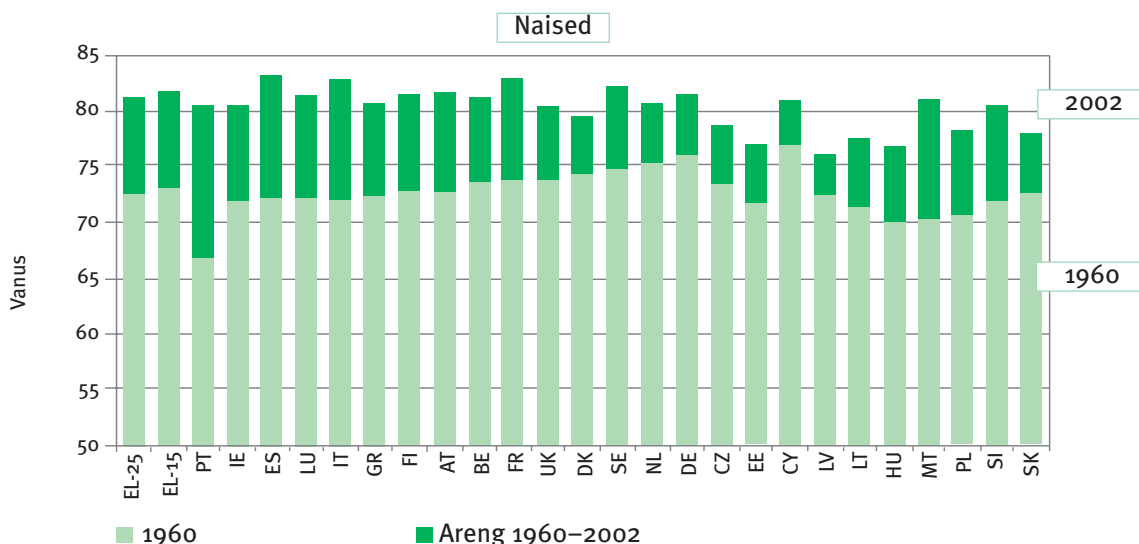
Üha rohkemates liikmesriikides on kõnealuste muutustega kohanemine muutunud poliitiliseks prioriteediks. Selleks, et kompenseerida tööealise

⁽³⁾ Eelarverida 25 04 01, ELT L 53, 23.2.2004 köide 47, lk II/1281.

Oodatav eluiga sünnimomendil

Allikas: Eurostat.

Allikas: Eurostat.

rahvastiku osakaalu hinnangulist langust, soodustab Euroopa Liit eelkõige naiste ja vanemaealiste töötajate tööhõivet, toetab investeeringuid inimkapitali ning tootlikkuse taseme tõusu majandusreformide ning teadustöö ja innovatsiooni kaudu. Sellest hoolimata on vaja teha täiendavaid pingutusi, et lihtsustada noorte tööellu siirdumist ning toetada neid "mittelineaarse" teenistuskäigu jooksul, mis sisaldab töökohtade vahetusi, õpinguid, töötust, ümberkvalifitseerumist ja täiendõpet.

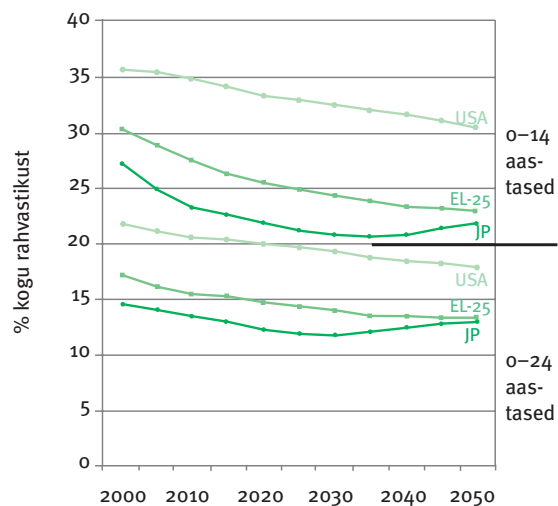
Euroopa Liidu uue sotsiaalagenda raames tuleb seda arutelu süvendada, arvestades siiski eri juhtimistasandite võimupädevusega. Nimelt kuuluvad paljud demograafiliste muutustega seotud küsimused liikmesriikide, nende piirkondlike ametivõimude või tööturu osapoolte ainupädevusse. Samas on tegemist ühist huvi pakkuva teemaga,

millega liikmesriigid peavad kiiremas korras tegelema.

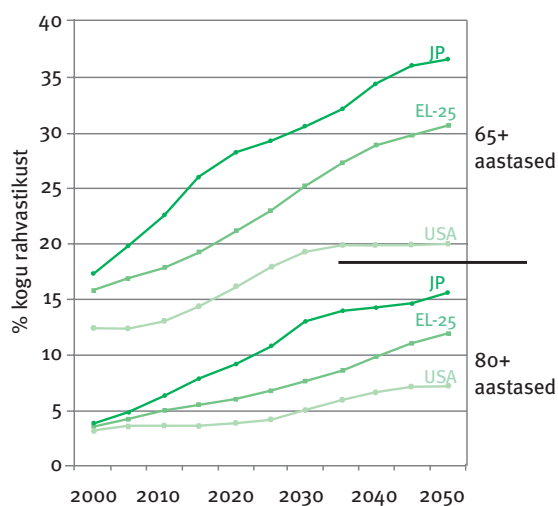
Demograafiline sõltuvusmäär (⁶) tõuseb 49 protsendilt 2005. aastal 66 protsendini 2030. aastal. Lissaboni strateegia eesmärk – 70protsendine tööhõivemäär – tuleb mitte ainult saavutada, vaid ka ületada, et kompenseerida oodatavat tööealise rahvastiku osakaalu langust: tööhõivemäär peaks olema kõrgem ja pensioniiga peaks jätkuvalt tõusma. Samas tuleb hinnata ja arutada, missuguste vahenditega saaks kompenseerida nende arengusuundade kõige negatiivsemaid tagajärgi.

⁽⁶⁾ 0–14aastaste ja üle 65aastaste suhe 15–64aastastesse.

0–14aastaste ja 0–24aastaste vanuserühmade arvukus kogu rahvastikus, 25 liikmesriigiga ELis, USAs ja Jaapanis, 2000–2050

65aastaste ja vanemate ning vanemate kui 80aastaste vanuserühmade arvukus kogu rahvastikus, 25 liikmesriigiga ELis, USAs ja Jaapanis, 2000–2050

Allikas: Eurostat – Rahvastiku peegeldus (põhistsenaarium); ÜRO – *World Population Prospects: The 2002 Revision* (keskmine kõikumine).

2. Euroopa rahvastiku struktuuriga seotud väljakutsed

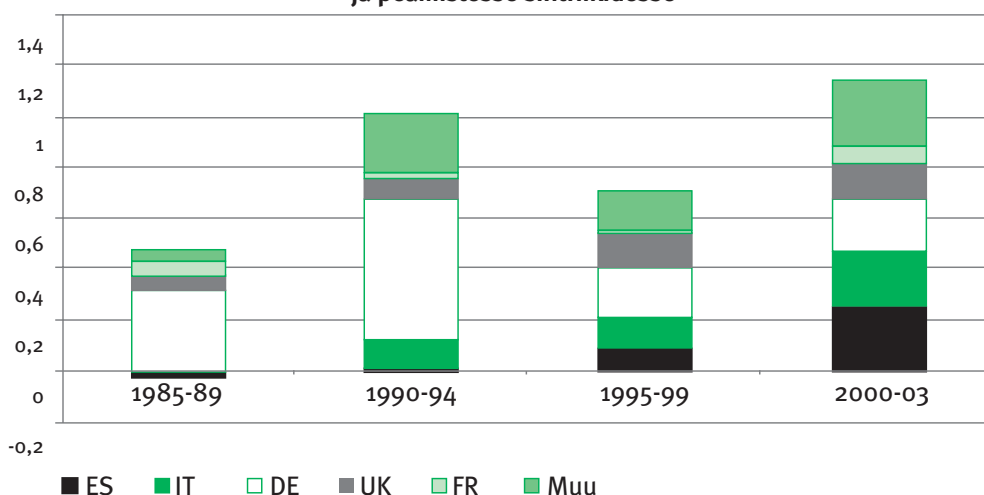
Rahvastiku vananemise kolm põhjust esinevad kõikjal Euroopas, kuid olukorrad on siiski väga erinevad. Need võiks kokku võtta järgnevalt:

- **Euroopa Liidul ei ole enam “demograafiline mootor”**. Liikmesriike, mille rahvastik ei vähene enne 2050. aastat, on väga vähe. Viiest kõige suurema rahvaarvuga liikmesriigist suureneb rahvastik ajavahemikul 2005–2050 vaid Suurbritannias ja Prantsusmaal (+8% ja +9,6%). (?) Rahvastiku vähenemine algab kohati enne 2015. aastat ning ületab 2050. aastaks mõnel juhul 10% või 15%.

- **Sisseränne** on viimasel ajal paljudes riikides vähendanud sündimuse puudujääki.
- **Kandidaatriikide** olukord rõhutab veelgi riikidevahelisi demograafilisi kontraste. Bulgaarias ja Rumeenias võib prognoosida negatiivseid arenguid (–21% ja –11% 2030. aastaks), ÜRO hinnangul ka Horvaatias (–19%). Türgi rahvastik aga, vastupidi, kasvab ajavahemikul 2005–2030 rohkem kui 19 miljoni inimese võrra (+25%).

(?) *Hispaania rahvastik suureneb ajavahemikul 2005 kuni 2030 5,7% võrra ning väheneb 0,8% võrra ajavahemikul 2005 kuni 2050.*

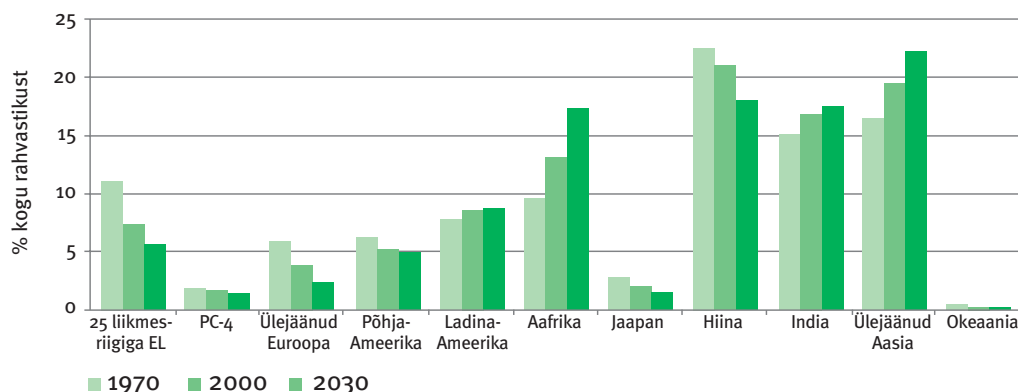
Netomigratsiooni aasta keskmine (miljonites) 15 liikmesriigiga Euroopasse ja peamistesse sihtriikidesse

Allikas: Eurostat.

Eurostati prognoos, EL25 (sulgudes tuhandetes)	2005–2050	2005–2010	2010–2030	2030–2050
Kogu rahvastik	–2,1% (–9 642)	+1,2% (+5 444)	+1,1% (+4 980)	–4,3% (–20 066)
Lapsed (0–14)	–19,4% (–14 415)	–3,2% (–2 391)	–8,9% (–6 411)	–8,6% (–5 612)
Noored (15–24)	–25,0% (–14 441)	–4,3% (–2 488)	–12,3% (–6 815)	–10,6% (–5 139)
Noored täiskasvanud (25–39)	–25,8% (–25 683)	–4,1% (–4 037)	–16,0% (–15 271)	–8,0% (–6 375)
Täiskasvanud (40–54)	–19,5% (–19 125)	+4,2% (+4 170)	–10,0% (–10 267)	–14,1% (–13 027)
Vanemaealised töötajad (55–64)	+8,7% (+4 538)	+9,6% (+5 024)	+15,5% (+8 832)	–14,1% (–9 318)
Eakad (65–79)	+44,1% (+25 458)	+3,4% (+1 938)	+37,4% (+22 301)	+1,5% (+1 219)
Väga eakad (üle 80)	+180,5% (+34 026)	+17,1% (+3 229)	+57,1% (+12 610)	+52,4% (+18 187)

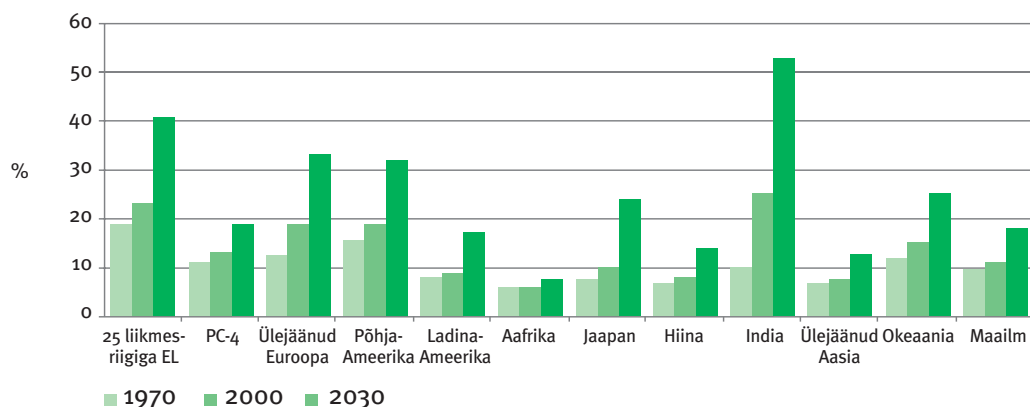
Maailma regioonide jaotus maailma kogurahvastikus 1970–2000–2030

Maailma rahvastik (miljardites) 1970: 3,7 2000: 6,1 2030: 8,1

Allikas: ÜRO – *World Population Prospects: The 2002 Revision* (keskmise kõikumine).
25 liikmesriigiga EL, BG ja RO puhul: Eurostat 2004 – Rahvastiku peegeldus (põhistsenaarium).
PC-4 = BG, RO, HR, TR.

Eakate inimeste sõltuvusseos (seos üle 65- ja 15–64aastaste vanusegruppide vahel)

Allikas: ÜRO – *World Population Prospects: The 2002 Revision* (keskmise kõikumine).
25 liikmesriigiga EL puhul: Eurostat 2004 – Rahvastiku peegeldus (põhistsenaarium).
PC-4 = BG, RO, HR, TR.

Need tendentsid on osa laiemast raamistikust: selle sajandi jooksul vananeb rahvastik kõikides maailma piirkondades. Meie peamise partneri, Ameerika Ühendriikide, rahvastik suureneb 25,6% võrra ajavahemikul 2000–2025. ⁽⁸⁾ Näiteks Hiinas hakkab rahvaarv kiiresti vähenema alates 2025. aastast. Euroopa naabruses – Aafrikas ja Lähis-Idas – algab rahvastiku vananemine aga tunduvalt hiljem, kuna sealne rahvastik on palju noorem, keskmine vanus on 20 aastat või vähem (Euroopas üle 35 aasta).

⁽⁸⁾ ÜRO prognoos, 2002.

Te olete äärmiselt teretulnud edastama oma arvamust käesoleva rohelise raamatu kohta internetiküsimustiku abil, mille leiate järgmiselt aadressilt:
http://europa.eu.int/yourvoice/consultations/index_en.htm

Samas on Teil võimalus täita küsimustik Teie käes oleval paber kandjal ning saata see järgmisele aadressile:

Roheline raamat "Demograafiliste muutustega"
 Euroopa Komisjon
 DG EMPL/E/1
 J-27 01/122
 B-1049 Brüssel

Privaatsusteatis

Käesoleva küsitluse suhtes kehtivad andmekaitsereeglid.

Isikuandmed

Kas nõustute, et Teie isikuandmed või andmed, mis seonduvad organisatsiooniga, mida Te esindate, avalikustatakse koos Teie vastustega küsitlusele? *

Jah Ei, ma soovin, et mu vastused jääksid anonüümseks

Nimi * Euroopa valitsusväline organisatsioon

E-postiaadress * riiklik valitsusväline organisatsioon

..... Euroopa ametiühing

Kas Te vastate*: riigi ametiühing

a) eraisikuna

sugu * Euroopa tööandjate organisatsioon

mees naine siseriiklik tööandjate organisatsioon

vanus* erafirma

15-24 25-39 40-54 uurimisinstituut/mõttekoda

55-64 65- ... muu

elukohariik* Palun nimetage organisatsioon või institutsioon, mida Te esindate *

b) organisatsiooni või institutsiooni esindajana

Valige Teie poolt esindatav instants järgnevast nimekirjast:

riigiasutus

regionaalne või kohalik võimuorgan

Euroopa Parlament

Regioonide Komitee

Majandus- ja Sotsiaalkomitee

Riik, kus organisatsioon tegutseb*

* kohustuslikud väljad

2.2. Sisserände võimalik mõju

Thessaloniki Euroopa Ülemkogul 2003. aasta juunis rõhutati, et Euroopa Liidu [sisserändajate] integratsioonipoliitika peaks võimaldama lahendada uusi demograafilisi ja majanduslikke probleeme, mille ees Euroopa Liit praegu seisab. Arutelule pani aluse eelmise aasta jaanuaris vastu võetud roheline raamat.

K1 Millises ulatuses võib sisseränne leevendada rahvastiku vananemisega kaasnevat negatiivset ilminguid?

K2 Millist poliitikat tuleks rakendada sisserändajate, eelkõige noorte integreerimisel?

K3 Milline võiks olla ühenduse vahendite, eelkõige diskrimineerimisvastaste õigusaktide, struktuurifondide ja tööhõivestrateegia panus?

3. Uus põlvkondadevaheline solidaarsus

3.1. Paremini integreeritud noored põlvkonnad

Euroopa Liit on seadnud eesmärgiks vältida noorte pikaajalist töötust, võidelda koolist väljalangemise vastu ja tõsta põhihariduse taset. Struktuurifondid aitavad neid eesmäärke kohapeal saavutada.

K1 Kuidas saab ühenduse poliitika aidata kaasa laste ja ühe vanemaga perekondade vaesuse vastu võitlemisele ning noorte vaesus- ja tõrjutuse riski vähendamisele?

K2 Kuidas parandada põhihariduse ja täiskasvanute koolituse süsteemide kvaliteeti? Milline võiks olla vabahariduse ja vabatahtlike tegevuste panus? Kuidas võiksid aidata struktuurifondide ja teadmisteühiskonda sisenemise lihtsustamiseks ettenähtud vahendid?

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

K3 Kuidas lihtsustada siirdumist koolist tööellu ning parandada noorte tööhõive kvaliteeti? Millist osa peaks mängima ühiskondlik dialoog? Millise panuse võiks anda dialoog kodanikuühiskonnaga, eelkõige noorteorganisatsioonidega?

K4 Missuguseid solidaarsussidemeid saaks luua noorte ja eakate inimeste vahel?

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

3.2. Üldine lähenemisviis majanduslikult aktiivsele elutsüklile

Teadmisteühiskonda siirdumise lihtsustamise eesmärgil edendab ühenduse poliitika töökorralduse kaasajastamist, elukestva õppe strateegiate väljatöötamist, töökeskkonna kvaliteedi parendamist ja aktiivset vananemist, eelkõige keskmise ea tõusu tööturult lahkumisel. Demograafilised muutused rõhutavad nende tegevussuundade tähtsust, tõstatades samas ka uusi küsimusi:

K1 Kuidas kaasajastada töökorraldust nii, et arvestataks iga vanusegrupi erivajadusi?

K2 Kuidas lihtsustada noorte paaride sisenemist tööturule ja kuidas leida tasakaal paindlikkuse ja turvalisuse vahel, mis võimaldaks neil kasvatada lapsi, ennast koolitada ja kohandada oma oskusi tööturu nõudmistele? Kuidas võimaldada eakamatel rohkem töötada?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

K3 Kuidas kohandada töökorraldust põlvkondade uue jaotusega, kui on vähem noori ja rohkem vanemaealisi töötajaid?

K4 Kuidas võivad Euroopa Liidu erinevad sidusrühmad eelkõige ühiskondliku dialoogi ja kodanikuühiskonna raames nende probleemide lahendamisele kaasa aidata?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

3.3. Eakate uus roll

Euroopa Liidu pensionisüsteemide reformide kooskõlastamine edendab paindlikku siirdumist tööelust pensioniikka.

K1 Kas pensioniiga tuleb ka edaspidi kindlaks määrata või tuleks võimaldada paindlikku ja järkjärgulist pensionileminekut?

K2 Kuidas võimaldada eakatel osaleda ühiskondlikus ja majanduselus, seda peamiselt palga ja pensioni samaaegse maksmise, uute töövormide (osaline tööaeg, ajutised töötajad) või teiste finantsstiimulite abil?

K3 Kuidas arendada tegevusi, mis kaasaksid eakaid erinevatesse ühingutesse ja sotsiaalmajandusse?

K4 Kuidas korraldada pensionäride liikumist liikmesriikide vahel, seda eelkõige seoses sotsiaalkindlustussüsteemide ja tervishoiuteenustega?

K5 Kuidas investeerida tervishoidu ja ennetustöösse, et eurooplaste oodatav eluiga pikeneks ja tervis paraneks?

3.4. Solidaarsus väga eakate inimestega

2006. aastal peaks liikmesriikide sotsiaalkindlustuspoliitika koordineerimine jõudma ka eakate pikaajalise hooldamise küsimuseni. Millise panuse võiks see anda demograafiliste muutuste juhtimisse?

K1 Kas peaks tegema vahet vanaduspensioni ja iseseisva elu toetuse vahel?

K2 Kuidas õpetada välja vajalik personal ja pakkuda kõrgekvaliteedilisi töökohti sektoris, kus palgad ja kvalifikatsioon on üldiselt madalad?

K3 Kuidas jaotada perede, sotsiaalteenuste ja asutuste vahel võrdselt väga eakate inimeste hoolekanne?

K4 Kuidas aidata peresid? Kuidas toetada kohalikke hooldusvõrgustikke?

K5 Kuidas vähendada meeste ja naiste vahel valitsevat ebavõrdsust pensionieas?

K6 Kuidas kasutada uusi tehnoloogiaid väga eakate inimeste abistamiseks?

4. Kokkuvõte: milline on Euroopa Liidu roll?

K1 Kas Euroopa Liit peaks edendama pidevat teabevahetust ja regulaarselt (näiteks igal aastal) analüüsima demograafilisi muutusi, nende mõju ühiskonnale ja asjaomastele poliitikavaldkondadele?

K2 Kas ja mil viisil peaksid Euroopa Liidu rahastamisvahendid (eelkõige struktuurifondid) senisest enam arvestama nende muudatustega?

K3 Kuidas võiks Euroopa Liidu tööhõive- ja sotsiaalkindlustuspoliitika kooskõlastamise puhul paremini arvestada demograafiliste muutustega?

K4 Kuidas saab Euroopa sotsiaaldialoog aidata paremini juhtida demograafilisi muutusi? Milline võiks olla kodanikuühiskonna ja noortega peetava dialoogi roll?

K5 Kuidas integreerida demograafiliste muutuste mõõde Euroopa Liidu sise- ja välispoliitikasse?

Täname Teid huvi ja koostöö eest

2.1. Madala sündimuse probleem

Eelöeldu taustal on madal sündimus ametivõimude jaoks tõeliseks probleemiks. Ajaloos pole veel esinenud majanduskasvu ilma laste sünnita. Tootlikkuse tõus, mis saavutatakse eelkõige tänu elukestva õppe võimalustele, ja tööhõive määra suurendamine tänu Euroopa tööturu loomisele ning suuremale töötajate liikumisele on kaks peamist võimalust kõnealuse probleemiga tegelemiseks, lisaks veel sündimus ja sisseränne.

Sündimus Euroopas ei taga enam rahvastiku taastootmist. Uuringud näitavad, et eurooplased sooviksid rohkem lapsi (2,3), kui neil tegelikult on (1,5).⁽⁹⁾ See tähendab, et kui rakendada vastavaid mehhanisme, mis võimaldaksid paaridel saada nii palju lapsi, kui nad soovivad, võiks sündimus suureneda, ehkki soovitatav perekonna suurus on liikmesriigiti väga erinev.

Inimeste isiklike valikuid piiravad mitmed tegurid: hiline tööturule sisenemine või ebastabiilne töökoht, eluaseme kõrge hind, stimuleerivate vahendite (peretoetused, lapsehoolduspuhkus, lapsehoiuteenused, võrdne tasustamine) puudumine. Need vahendid võivad tõepoolest sündimust soodsalt mõjutada, soodustades ka eelkõige naiste tööhõivet, nagu võib täheldada mõnedes riikides. Sellest hoolimata teatas 2004.

aastal “Eurobaromeetri” käigus küsitletud meestest 84%, et nad ei ole võtnud või ei kavatsenud võtta lapsehoolduspuhkust, kuigi nad teadsid, et neil on selleks õigus.

2.2. Sisserände võimalik mõju

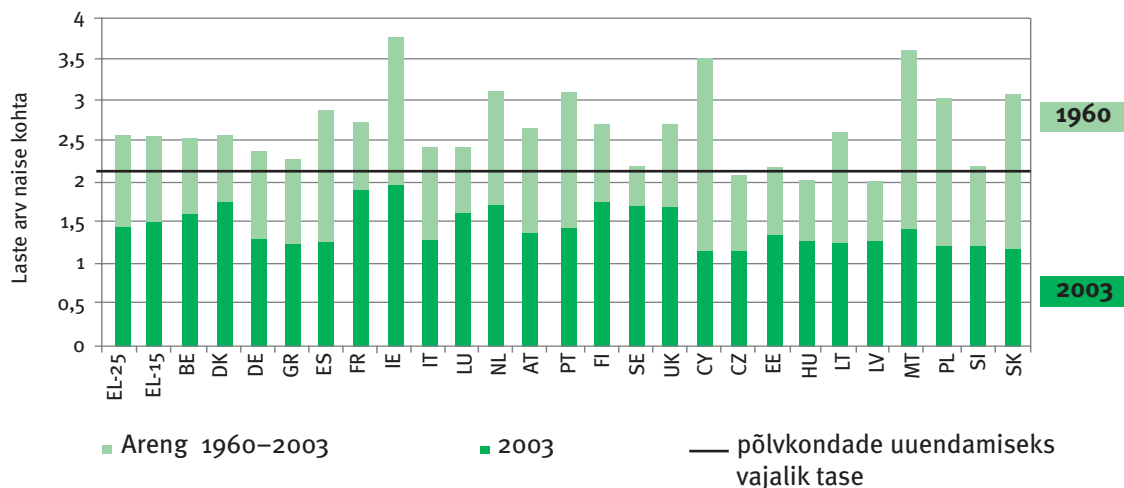
Väljastpoolt Euroopat tulevad sisserändajad võivad aidata rahvastiku vähenemist tasakaalustada kuni 2025. aastani, ehkki sisseränne üksi ei lahenda rahvastiku vananemisest tulenevaid probleeme ega asenda majandusreforme. Nagu komisjoni hiljutises rohelises raamatus⁽¹⁰⁾ rõhutati, muutub migratsioon järjest tähtsamaks, et rahuldada tööjõuvajadusi ning tagada Euroopa jõukus. Võttes arvesse Euroopa demograafilist olukorda ja geograafilist asukohta, ei ole sisseränne oluline mitte ainult tööjõu seisukohast, vaid ka rahvastiku seisukohast üldiselt. See eeldab, et kolmandate riikide kodanike vastuvõtmise juhtimine oleks tõhus ja läbipaistev, et rakendatakse aktiivselt integratsioonipoliitikat ja tagatakse võrdsed võimalused – nii on võimalik saavutada tasakaal sisserändajate ja vastuvõtva ühiskonna õiguste ja kohustuste vahel.⁽¹¹⁾

⁽⁹⁾ Kõrgetasemelise tööühma raport sotsiaalpoliitika tulevikusuundade kohta laienenud Euroopa Liidus, mai 2004.

⁽¹⁰⁾ KOM(2004) 811, 11.1.2005.

⁽¹¹⁾ Komisjoni teatis sisserände, integratsiooni ja tööhõive kohta, KOM(2003) 336.

Sündimuse üldine tase 2003. aastal ja areng 1960*–2003

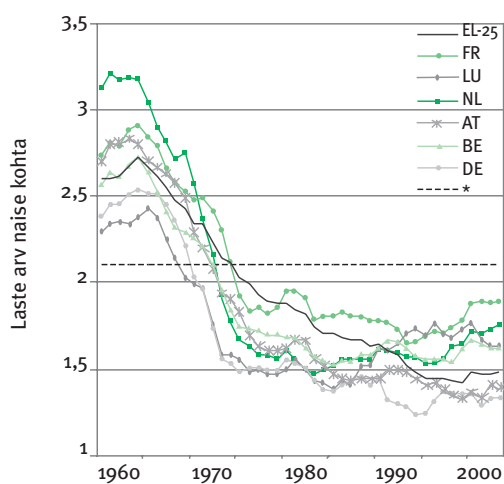

Allikas: Eurostat.

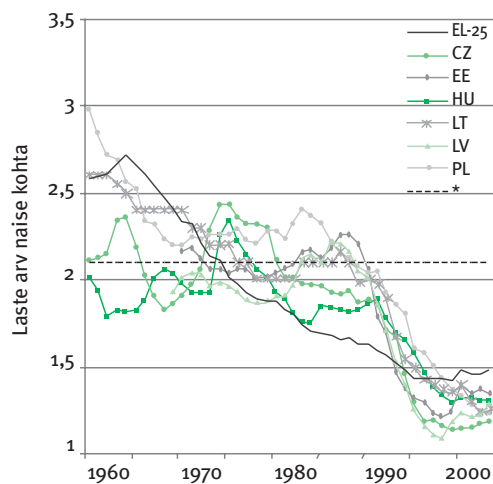
* Välja arvatud Eesti ja Läti 1970. aastal.

Sündimuse perspektiiv Euroopas 1960–2003

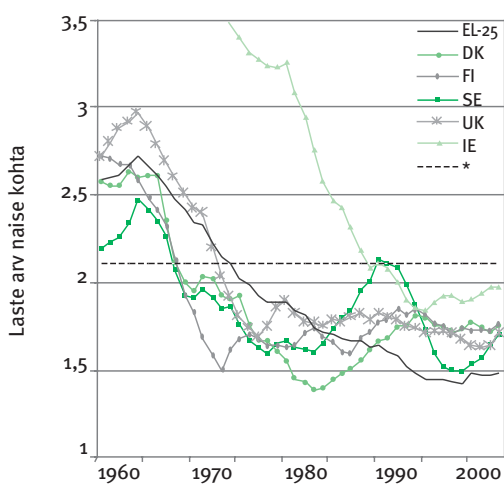
Sündimuse üldine tase – 1960–2003
Lääne-Euroopa

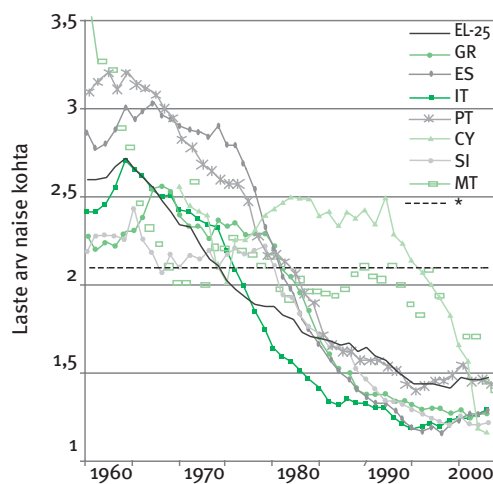
Sündimuse üldine tase – 1960–2003
Ida-Euroopa

Sündimuse üldine tase – 1960–2003
Põhja-Euroopa

Sündimuse üldine tase – 1960–2003
Lõuna-Euroopa

Allikas: Eurostat.

* Põlvkondade uuendamiseks vajalik tase.

Küsimust, kas soodustada sisserännet rahvastiku vananemise tasakaalustamise eesmärgil, tuleb arutada nii riiklikul kui Euroopa Liidu tasandil, samuti tuleb pidada dialoogi lähteriikidega.

3. Uus põlvkondadevaheline solidaarsus

Demograafilised muutused on kujundamas uut ühiskonda ning alates 2010. aastast on muutused üha kiiremad: üha vähem on noori ja täisealisi, üha enam vanemaealisi töötajaid, eakaid ja väga eakaid inimesi. Ühiskond peaks otsima uusi võimalusi, kuidas kasutada ära noorte ja vanemaealiste inimeste potentsiaali. Selleks on vaja kõikide muudatuste juhtimises osalejate panust: põlvkondade vahel tuleb luua uusi solidaarsussidemeid, mis põhineksid vastastikusel toetusel ja oskusteabe ning kogemuste edasiandmisel. Sellele peab kaasa aitama komisjoni poolt Lissaboni strateegia vahetähtsuse teatise välja pakutud Euroopa noorsooalgatus.

3.1. Paremini integreeritud noored põlvkonnad

Lapsed ja noored peavad ühiskondliku rolli üle võtma endast tunduvalt arvukamatelt vanematelt põlvkondadelt. Noorte haridustase on küll kõrgem kui vanematel inimestel: näiteks oli 15 liikmesriigiga Euroopa Liidus peaaegu 28 protsendil 25–34aastastest 2003. aastal kõrgharidus, samas kui 55–64aastastest oli kõrgharidus vaid 16 protsendil. See töötab kõrgemat tootlikkuse taset ja paremat kohanemisvõimet kui eelnevate põlvkondade puhul. Euroopa Liit peaks siiski arvestama, et tema noored on hinnaline ressurss, mida alati piisavalt ei väärtustata. Nimelt on noortel ühiskonda integreerumisega tõelisi raskusi:

- Alla 25aastaste töötuse määr oli 2004. aasta detsembris 17,9%, üle 25aastaste puhul aga 7,7%.
- Noored seisavad eriti teravalt vastamisi vaesusriskiga: ⁽¹²⁾ sellises olukorras on 19% 16–24aastastest noortest, 25–64aastastest ⁽¹³⁾ inimestest aga 12%. Noorte vaesusriski näitaja ületab ka üle 65aastaste vaesusriski (17%).
- Noored puutuvad mõnikord kokku eal ja tööalaste kogemuste puudumisel põhineva diskrimineerimisega, mida võivad süvendada teised tegurid nagu sugu, sotsiaalne või rassiline päritolu, mis on omakorda takistuseks nende integreerumisel tööellu ja ühiskonda.
- Koolis omandatud oskused ei vasta alati teadmisteühiskonna vajadustele ning koolist väljalangenute arv on jätkuvalt murettekitav. 2002. aastal lahkus ligikaudu 16,5% 18–24aastastest koolist ilma igasuguse kvalifikatsioonita. Põhjuseid on muidugi palju.

Perede ja kooliealiste laste toetamise meetmed ja koolitussüsteemide kaasajastamine peaksid aitama koolist väljalangemist vähendada.

- Ka lapsed on alati vaesusriskile, sellises olukorras on 19% lastest, kes on nooremad kui 15 aastat. Risk on suurem nende puhul, kes elavad ühe vanemaga peredes. Tagajärjeks on kooli poolelijätmine, mis omakorda võib keskpikas perspektiivis suurendada noorte vaesusriski.

Haridussüsteemi ees on seega tähtis väljakutse – tuleb jätkuvalt tõsta põhihariduse taset, pakkudes samas paindlikumaid lahendusi. Näiteks et noori koolitatakse vaheldumisi koolis, töökohas ja tööga seotud täienduskoolitusel, et paremini arvestada majanduse vajadustega. Samuti peaksid noored saama tõhusamalt kasutada kaugõppe võimalusi.

Rahvastiku vananemine ei tähenda, et tööpuuduse ja integreerumisega seotud probleemid lahenevad automaatselt. Tööturu osapooled, haridussüsteem, ametivõimud ja kohalikud omavalitsused peaksid mõtlema sellele, kuidas soodustada noorte integreerumist ühiskonda ning hoida ära noortele osaks langeda võivat diskrimineerimist.

3.2. Üldine lähenemisviis majanduslikult aktiivsele elutsüklile

Alates 2005. aastast hakkab noorte täiskasvanute (25–39) arv vähenema ning see kiireneb eriti pärast 2010. aastat (–16% ajavahemikul 2010–2030). 40–54aastaste osakaalu langus algab 2010. aastal. Samal ajal kasvab üle 55aastaste arv 9,6% võrra ajavahemikul 2005–2010 ja 15,5% võrra ajavahemikul 2010–2030, seejärel hakkab ka nende arv järsult langema. Ettevõtted peavad seega rohkem toetuma vanemaealiste töötajate kogemustele ja oskustele, valmistades samal ajal alla 55aastasi töötajaid aktiivselt ette vanema põlvkonna väljavahetamiseks. Vaatamata teatud edusammudele jääb üle 55aastaste töötajate tööhõive määr (40,2% 2003. aastal, st umbes 20,5 miljonit hõivatud elanikku) maha Euroopa Liidu eesmärgist saavutada 50% tööhõive.

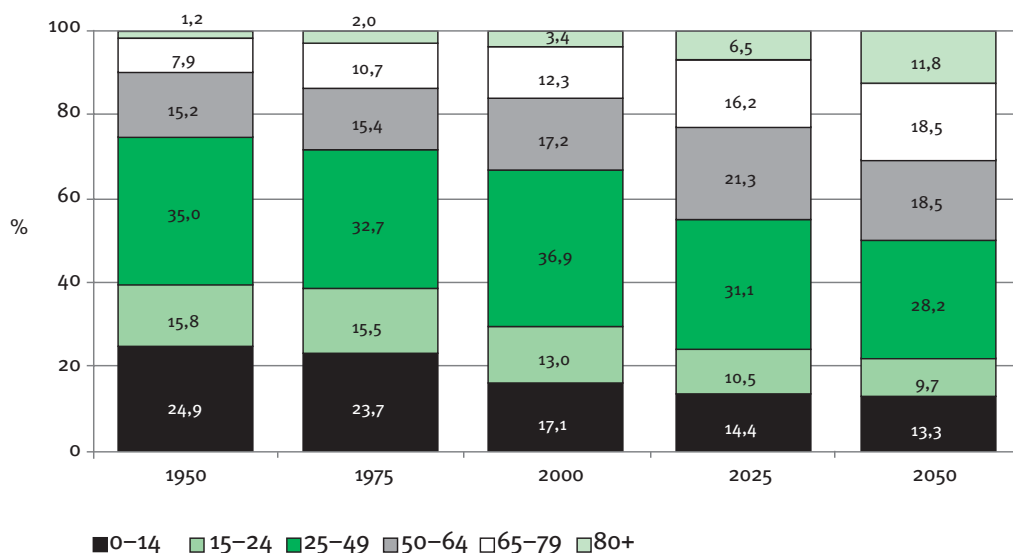
Noored töökäivad inimesed võivad soovida veeta rohkem aega oma lastega ning töötada enam mõnel teisel eluhelkel. Seega võivad demograafilised muutused esile kutsuda uue

⁽¹²⁾ *Netosissetulek jääb alla 60% keskmisest sissetulekust.*

⁽¹³⁾ *Vt sotsiaalse kaasatuse ühisraport:*

http://europa.eu.int/comm/employment_social/soc-prot/soc-incl/joint_rep_en.htm

Rahvastiku jaotus vanusegruppide kaupa 25 liikmesriigiga EL puhul (1950–2050)

Allikas: ÜRO – *World Population Prospects: The 2002 Revision* ja Eurostat 2004 – Rahvastiku peegeldus (põhistsenaarium).

kohanemisvõimelisema ja paindlikuma tööjaotuse. Tehnika areng lihtsustab samuti töö- ja pereelu ühitamist.

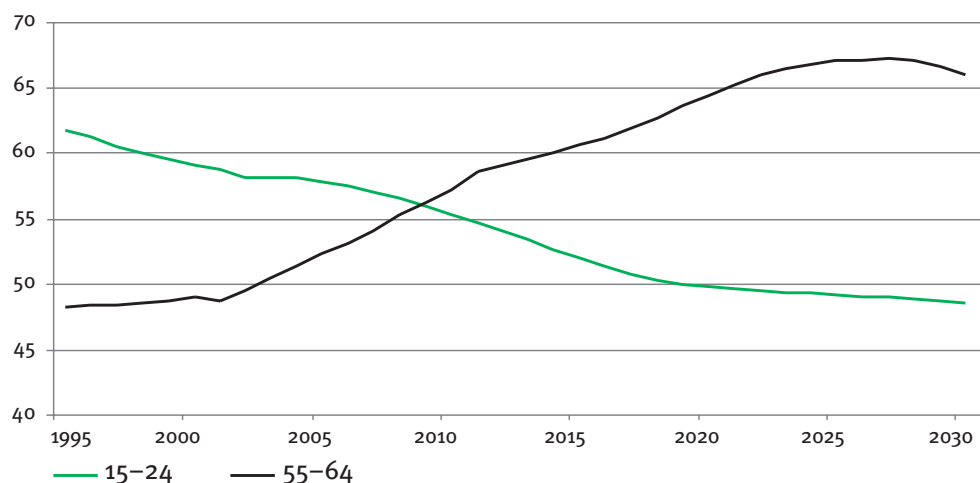
Töökohtade ja töökeskkonna kvaliteet aitab samuti oluliselt kaasa inimeste püsimisele töökohtadel – tööõnnetuste oht väheneb ja paraneb töötajate, eelkõige vanemaealiste töötajate, tervis. Muutuste ennetamine aitab paremini juhtida majanduslikult aktiivset elutsüklit. Samas tuleks soodustada inimeste hoiakute muutumist ja võidelda diskrimineerimise vastu.

3.3. Eakate uus roll

Eakate (65–79aastased) arv hakkab kiiresti tõusma pärast 2010. aastat ning see tendents jätkub umbes 2030. aastani (+37,4%). Kui praegused arengusuunad jätkuvad, on eakad parema tervisliku seisundi tõttu ka aktiivsemad. Nende elatustase on kõrgem, sest nad on enamasti välja teeninud täispensioni ja nende säästud on suuremad kui nende eelkäijatel, aga ka suuremad kui nende lastel.

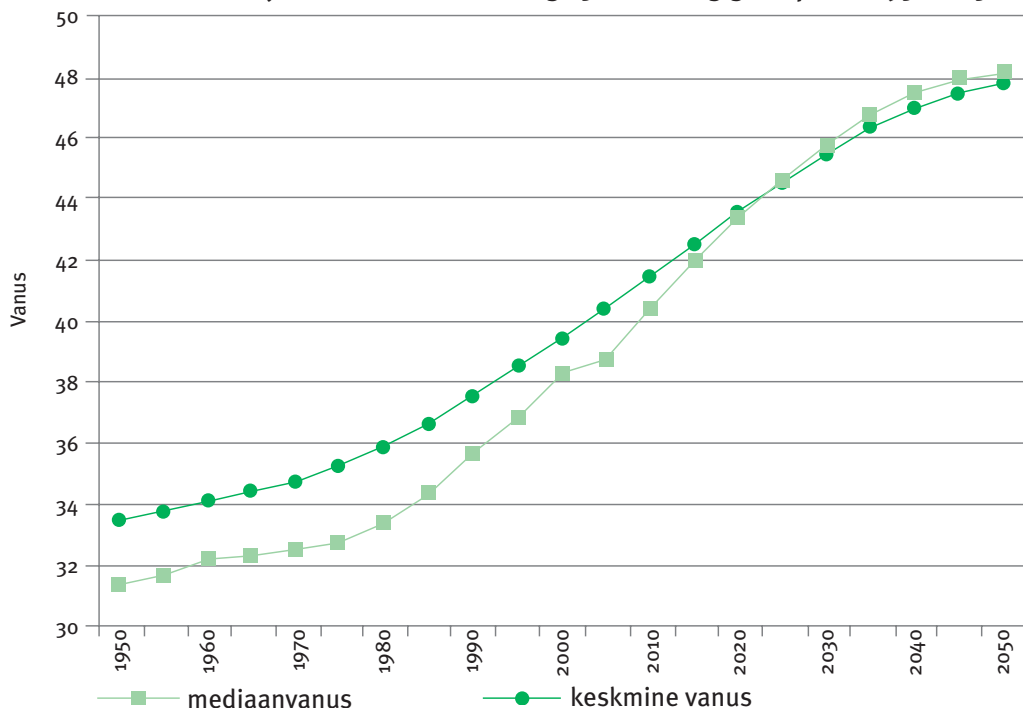
Teatavate riikide eakad otsustavad üha enam elama asuda mõnda teise piirkonda või teise riiki – liikuvus ei hõlma enam üksnes noori ja tööealisi inimesi. Nad tarbivad uusi kaupu ja teenuseid. Nad soovivad ka ühiskondlikust elust aktiivselt osa võtta ning nende osalus erinevates ühingutes on juba praegu märkimisväärne. Võimalik, et nad soovivad jätkata ametialast tegevust või kombineerida poole kohaga tööd ja pensionipõlve. Selline suundumus on jõudsalt levimas Ameerika Ühendriikides. 65–74aastaste isikute tööhõive määr Euroopa Liidus on 5,6% (2003. aasta andmed), Ameerika Ühendriikides aga 18,5%. Mõned eakad soovivad toetada oma lapsi ja lapselapsi ning anda oma vara järk-järgult edasi noorematele põlvkondadele.

Noorte ja eakate inimeste absoluutarv 25 liikmesriigiga EL puhul (miljonites), 1995–2030

Allikas: Eurostat; alates 2004. aastast: Rahvastiku peegeldus 2004. aastal (põhistsenaarium).

Mediaanvanuse ja keskmise vanuse areng 25 liikmesriigiga EL puhul, 1950–2050

Allikas: Eurostat; alates 2004. aastast: Rahvastiku peegeldus 2004. aastal (põhistsenaarium).

3.4. Solidaarsus väga eakate inimestega

Tänu pidevale oodatava eluea pikenemisele suureneb ühiskonnas oluliselt väga eakate inimeste arv (vanus üle 80 aasta): +17,1% ajavahemikul 2005–2010, +57,1% ajavahemikul 2010–2030. Väga eakaid on siis 34,7 miljonit, praegu umbes 18,8 miljonit. Üksi elavate inimeste arv kasvab, eelkõige naiste hulgas, sest meeste ja naiste eluea keskmine pikkus on erinev. Naiste vanaduspensionid on tunduvalt väiksemad kui meestel, nende karjäär on lühem ja saadud töötasu väiksem.

Pered ei saa üksi lahendada vanurite hoolekande küsimust, olgu vanurid ülalpeetavad või iseseisvad. Praeguste nooremate põlvkondade tervisliku seisundi paranemise alusel võib küll arvata, et väga eakad inimesed on tulevikus järjest kauem iseseisvad ning soovivad elada edasi oma kodus. Intensiivne hoolekandetegevus koonduks elu lõpupäevile. Siiski oleks tulevikus rohkem inimesi, kelle eest tuleks hoolt kanda, kuna nad ei tule enam iseseisvalt toime.

Mõlemal juhul on vaja sobivat hoolekandesüsteemi, mida asendab praegu

paljudes riikides perekond, eelkõige aga naised. Samas on naised üha rohkem tööturul hõivatud ning üha enam täiskasvanud lapsi elab oma vanematest eemal.

Seega tuleb perekondi tulevikus toetada rohkem kui praegu. See on sotsiaalteenuste, solidaarsusvõrgustike ja kohalike omavalitsuste ülesanne.

4. Kokkuvõtte: milline on Euroopa Liidu roll?

Demograafiliste muutustega seoses peaks Euroopa järgima kolme põhilist prioriteeti:

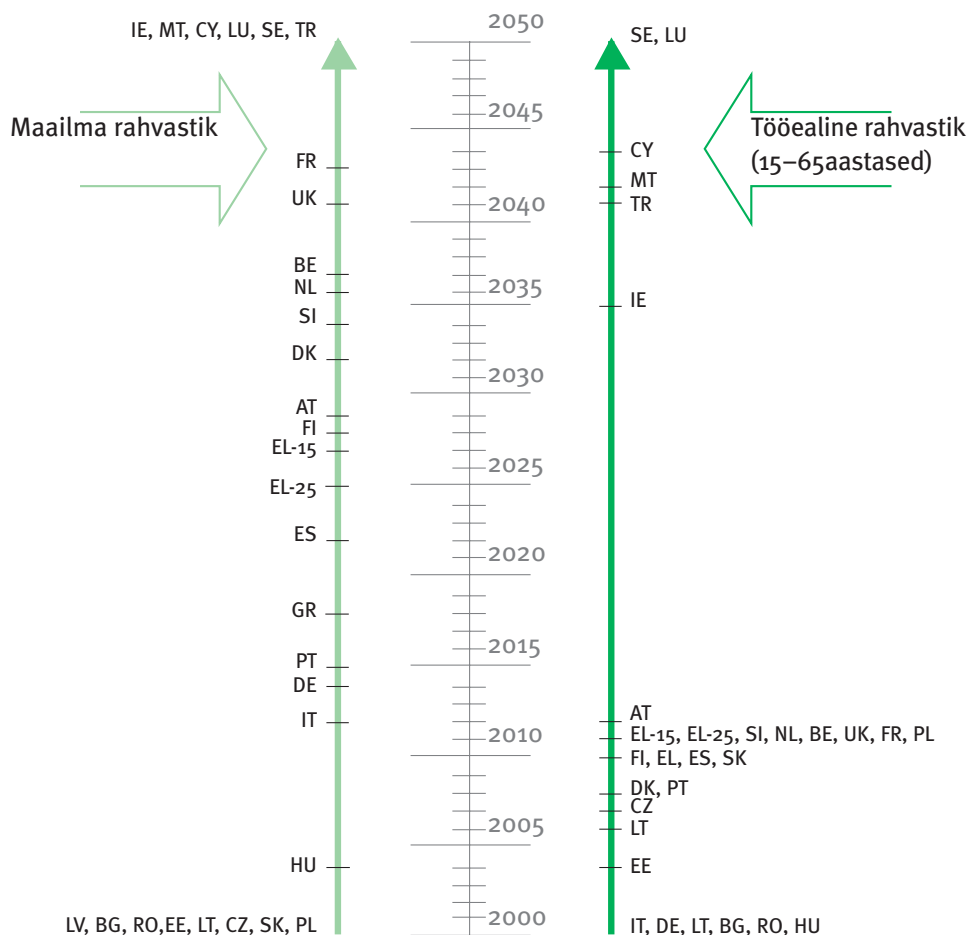
- **Tuleb saavutada rahvastiku juurdekasv. Me peame endale esitama kaks lihtsat küsimust: Kuidas me hindame oma lapsi? Kas me soovime tagada perekonnale ühiskonnas selle koha, mida ta väärrib, sõltumata perekonna struktuurist?** Rakendades otsustavalt Lissaboni tegevuskava (sotsiaalkindlustussüsteemide kaasajastamine, naiste ja vanemaealiste töötajate tööhõive suurendamine), uuenduslikke meetmeid sündimuse suurendamiseks ja läbimõeldud sisserändepoliitikat, võib Euroopa Liit luua uusi investeerimis- ja tarbimisvõimalusi ning kasvatada rikkust.
- **Tuleb jälgida põlvkondadevahelise tasakaalu säilimist** nii ajakasutuse jagamises läbi elu, majanduskasvu tulemuste ühises kasutamises ning pensioni- ja tervishoiukuludega seotud vajadustes.

- **Tuleb otsida uusi võimalusi eluetappide vahelistel üleminekutel.** Noortel on jätkuvalt probleeme tööturule sisenemisel. Üha suurem hulk “noori pensionäre” soovib osaleda ühiskondlikus ja majanduselus. Õpingute aeg pikeneb ja majanduslikult aktiivsed noored soovivad pühendada rohkem aega oma lastele. Need arengud mõjutavad piire ja üleminekuid majanduslikult aktiivse ja mitteaktiivse elu vahel.

Komisjon korraldab 2005. aasta juulis konverentsi, kus osalevad kõik asjaomased instantsid ning see võimaldab arutleda erinevate rohelises raamatus tõstatatud küsimuste üle. Konverentsi ja rohelise raamatu eesmärk on saada ülevaade liikmesriikide ja teiste osaliste parimatest meetoditest. Arutelu võiks olla kasulik ka Lissaboni strateegia vahekokkuvõtte teatises välja pakutud Euroopa noorsooalgatuse seisukohalt. ⁽¹⁴⁾

⁽¹⁴⁾ Noorsooministrid kiitsid 21. veebruari 2005. aasta nõukogu istungil heaks nime “Euroopa Noortepakt”.

Aasta, mil (tööealise) rahvastiku suurenemine peaks peatuma / vähenemine peaks algama

Allikas: Eurostat 2004 – Rahvastiku peegeldus (põhistsenaarium). Horvaatia (HR) ja Türgi (TR) puhul: ÜRO – World Population Prospects: The 2002 Revision.

5. Kuidas osaleda küsitluses?

Avalik küsitlus algab 16. märtsil 2005 ja lõpeb 1. septembril 2005.

Palume Teil saata oma vastused elektroonilise ankeedi kujul, küsimused leiate Euroopa Komisjoni kodulehelt järgmiselt aadressilt:

http://europa.eu.int/yourvoice/consultations/index_en.htm

Füüsilised isikud võivad vastata anonüümselt. Asutustel palume anda oma andmed.

Soovitame Teil kasutada elektroonilist vastusevormi, kuna see lihtsustab Teie käest avaliku küsitluse käigus saadud vastuste töötlemist.

Te võite siiski meile saata ka sellesse brošüüri lisatud küsimustiku järgmisel aadressil:

Roheline raamat “Demograafiliste muutustega”
Euroopa Komisjon
DG EMPL/E/1
J-27 01/122
B-1049 Brüssel

Mitmete ühenduse tegevussuundade raames on juba aastaid tegeldud demograafiliste muutuste ennetamisega:

- Euroopa tööhõivestrateegia ning haridus- ja kutsehariduspoliitika on võimaldanud juba mitme aasta jooksul koondada neid, kes tegelevad koolist väljalangemise vastu võitlemisega ning toetavad noorte põhihariduse taseme tõstmist, ⁽¹⁵⁾ aga ka aktiivset vananemist, tööturult lahkumise keskmise vanuse järkjärgulist tõusu ⁽¹⁶⁾ ja töö kvaliteedi parandamist. Ka nendes valdkondades on Euroopa Liit maas püstitatud eesmärkidest.
- Sotsiaalkindlustussüsteemide reform. Vastavalt 2001. aastal vastu võetud pensionisüsteemide reformi ühistele eesmärkidele tuleb säilitada põlvkondadevaheline solidaarsus ning tasakaal pensionäride ja hõivatute vahel. Seda lähenemist tuleks edasi arendada, koordineerides senisest ulatuslikumalt tervishoiu ja eakate pikaajalist hooldust käsitlevat liikmesriikide poliitikat. Euroopa Liidu sotsiaalse kaasatuse strateegias on määratletud eesmärgid vaesuses elavate laste ja perede toetamise valdkonnas.
- Meeste ja naiste võrdõiguslikkuse põhimõtte järgimine ja arvestamine kõigis Euroopa Liidu poliitikavaldkondades (*gender mainstreaming*). Töö- ja eraelu ühitamist toetavad meetmed mängivad väga olulist rolli tööhõive määra suurendamisel. Näiteks 2002. aasta Barcelona Euroopa Ülemkogul kutsuti liikmesriike üles senisest enam arendama lapsehoiuteenuseid. Sotsiaalse dialoogi käigus on sõlmitud vanemapuhkust ja osalist tööaega käsitlevaid kokkuleppeid, mida rakendatakse direktiivide abil. Hoolimata nendest edusammudest ei ole tulemused ikkagi veel rahuldavad. Selle tõenduseks on meeste madal osalus lapsehoolduspuhkuses ning jätkuvad takistused, mis piiravad naiste ligipääsu kõrgekvaliteedilistele töökohtadele.
- Võitlus diskrimineerimise vastu. Alates 2000. aastast kehtiv ühtne õiguslik raamistik hõlmab kõiki tööturul esinevaid diskrimineerimise vorme ja toetab mitmekesisust.
- Majanduspoliitika üldsuunistes kutsutakse üles tugevdama säästvat majanduskasvu, vähendades riigivõlga ja järgides eluterveid poliitilisi eesmärgi. Majanduspoliitika üldsuuniste rakendamise ning stabiilsuse ja kasvu pakti elluviimise mitmepoolne järelevalve

hõlmab ka riigi rahanduse jätkusuutlikkuse hindamist. Majanduspoliitika komitees alustati rahvastiku vananemise mõju hindamist majandusele ja eelarvele keskmises ja pikas perspektiivis.

- Juba aastaid on arendatud ühtset lähenemist sisserändepoliitika valdkonnas, sealhulgas majanduslikel põhjustel toimuva sisserände küsimustes.
- Euroopa Sotsiaalfond kui tööhõivestrateegia toetamise vahend ning Euroopa Regionaalarengu Fond edendavad lapsehoiustruktuuride arendamist ja paremat vanuselist juhtimist ettevõtetes.
- Teadusuuringute raamprogramm toetab paljusid rahvastiku vananemise ja demograafiliste muutustega seotud projekte, keskendudes eelkõige väga eakate inimeste haiguste kliinilistele uuringutele ja nende mõjule tervishoiusüsteemidele. Raamprogramm võimaldab läbi viia ka Euroopa demograafiliste arengute uuringud.

⁽¹⁵⁾ Nõukogu 22. juuli 2003. aasta otsus (ELT L 197, 5.8.2003, lk 13), 4. suunis.

⁽¹⁶⁾ 5. suunis.

Euroopa Komisjon

Silmitsi demograafiliste muutustega – uus põlvkondadevaheline solidaarsus – Roheline raamat

Luksemburg: Euroopa Ühenduste Ametlike Väljaannete Talitus

2005 – 29 lk – 21 x 29,7 cm

ISBN 92-894-9391-7

MÜÜK JA TELLIMINE

Väljaannete talituse tasulised väljaanded on saadaval meie müügiesindustes üle maailma.

Kuidas väljaannet hankida?

Võtke ühendust müügiesinduste nimekirjast valitud esindusega ja esitage oma tellimus.

Kust saada müügiesinduste nimekirja?

- Väljaannete talituse veebileheküljelt <http://publications.eu.int>
- või küsige paberväljaannet faksi teel: (352) 2929-42758

